

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 19 Volume: 4 Issue: 19
Güz 2011 Fall 2011
www.sosyalarastirmalar.com

ANADOLU'DA ERKEN DÖNEM TÜRK KENT MORFOLOJİSİ "SELÇUKLU BAŞKENTİ KONYA"

"MORPHOLOGY OF EARLY TURKISH TOWN IN ANATOLIA KONYA, A CAPITAL OF SELJUK"

Koray ÖZCAN*

Özet

Bu araştırmanın amacı; Selçuklu çağında Anadolu'nun siyasal-yönetimsel örgütlenme ve sosyal-ekonomik etkinlikler açısından odak merkezi işlevindeki başkent Konya kentinin morfolojik yapısının mekânsal ve demografik çözümlenmeler eşliğinde irdelenmesidir. Bu irdelenmenin, Selçuklu kenti olarak tanımlanan Anadolu'da erken dönem Türk kent morfolojisinin tanımlanmasının ötesinde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası ile Osmanlı döneminde aktarılan yerleşim kültürü mirasının tarihsel kökenlerinin ve mekânsal arka plânının belirlenmesine de katkı koyacağı düşünülmektedir.

Araştırma, Selçuklu çağına tarihlenen vakıf-name, menâkıb-name ve vakâyî-name gibi özgün tarihi kaynakların arkeolojik ve mimarî bulgular eşliğinde irdelenerek, Selçuklu yerleşme sistemi ve ulaşım ağı kapsamında yorumlanması ve elde edilen bulguların plân ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Konya, Kent Morfolojisi, Selçuklu Çağı, Türk Kenti.

Abstract

This paper attempts to examine the morphology of early Turkish towns by demographical and spatial analyses on the case study of Konya city as the focal point of Anatolia during Seljuk period in terms of administrative-political organizations and economic-social activities. In this paper, it is considered that these examinations will not only contribute to the defining of the morphology of the early Turkish towns in Anatolia that they were taken over from Byzantine and but also to the spatial background of the Ottoman urban culture.

The methodology of this paper is based on the examination of original historical sources such as waqfiyyes, epic story and chronicles, and archaeological-architectural findings, interpretation in terms of Seljuk urban network and transportation system and also transferring from their data on to plans and tables.

Key Words: Anatolia, Konya, Urban Morphology, Seljuk Period, Turkish Town.

1. Giriş

Selçuklu çağı (1075-1308) Anadolu'nun Osmanlı öncesi ilk Türk siyasal birlik dönemi olmasının ötesinde Türklerin Anadolu yerleşim kültürüne gerek mekânsal gerekse sosyal-kültürel ve ekonomik açıdan eklenme süreci olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle,

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Anabilim Dalı.

Selçuklu çağı, –Anadolu'da ilk Türk yerleşim süreci olarak– Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentlerinin, Orta Asya Türk ve İran Türk–İslâm göçebe ya da yarı–yerleşik ve yerleşik yaşam gelenekleri eşliğinde, Hıristiyan–Bizans yerleşim kültürü altyapısı üzerinde yeniden biçimlendirilerek, Türk kenti kimliği kazandığı dönemdir.

Bu araştırmanın amacı; Selçuklu çağında Anadolu'nun siyasal–yönetimsel örgütlenme ve sosyal–ekonomik etkinlikler açısından odak merkezi işlevindeki başkent Konya kentinin morfolojik yapısının mekânsal ve demografik çözümlenmeler eşliğinde irdelenmesidir. Bu irdelenmenin, Selçuklu kenti olarak tanımlanan Anadolu'da erken dönem Türk kent morfolojisinin tanımlanmasının ötesinde Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası ile Osmanlı döneminde aktarılan yerleşim kültürü mirasının tarihsel kökenlerinin ve mekânsal arka plânının belirlenmesine de katkı koyacağı düşünülmektedir.

Araştırmada, Konya kentinin seçilmesinin nedeni; Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal ve yönetimsel merkezi ve Selçuklu çağında örgütlenen Anadolu kentler sistemi ve ulaşım ağının odak merkezi olması ile gerek mekânsal örgütlenme düzeni gerekse kentsel öğeler açısından erken dönem Anadolu–Türk kentlerine örnek yerleşim modeli olmasıdır.

Araştırma, Selçuklu çağına tarihlenen vakıf–name, menâkıb–name ve vakâyî–name gibi özgün tarihi kaynakların arkeolojik ve mimarî bulgular eşliğinde irdelenerek, Selçuklu yerleşim sistemi ve ulaşım ağı kapsamında yorumlanması ve elde edilen bulguların harita ve plânlar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Bu araştırmanın, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak, Selçuklu çağı Anadolu–Türk kentlerinin mekânsal kuruluş ve gelişme biçimlerinin tanımlanmasının ötesinde Selçuklu çağı sonrası Osmanlı kent kültürünün tarihsel kökenlerinin ve mekânsal arka plânının belirlenmesine de katkı koyacağı düşünülmektedir.

2. Tarihsel Çerçeve

Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Ulaşım Ağının Örgütlenmesi

Selçuklular, Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu coğrafyasının Türk–İslâm kolonizasyon sürecini hızlandırmak, fetih ve savaşlarla geçen karanlık çağlar olarak adlandırılan dönemde harap olan kırsal ve kentsel yerleşmeleri yeniden iskâna açmak ve fetihler döneminde duran milletlerarası transit ticaret yollarını yeniden faaliyete geçirebilmek sistemli bir yerleşim politikası izlemişlerdir. Bu politikalar; vergi muafiyetleri tanınması, tarımsal araç–gereç yardımı yapılması gibi tarımsal üretimin arttırılmasına dönük teşviklerle gerek Türk gerekse Hıristiyan nüfusun kırsal alanlarda iskân edilmesi ya da milletlerarası ticaret yolları üzerinde kervansaraylar kurulması gibi ekonomik temellere dayanmaktadır (Koca 1996: 465–484, Köymen 1986: 614–620, Cahen 2001: 132–143).

Arkeolojik–mimari kalıtlar, Anadolu coğrafyasında Selçukluların masrafları Devlet hazinesinden karşılanmak üzere vakıf kurumu kapsamında yapılan köprü ve kervansaraylar sistemi ile desteklenen başkent Konya merkezli bir ulaşım ağı kurduklarına işaret etmektedir. Bu ulaşım ağının mekânsal yansımaları; askeri ve ticari liman kentleri, ticaret ve mübadele merkezleri, pazar ve panayır merkezleri ile Karahisar yerleşmelerinden oluşan kentler sisteminin örgütlenmesi biçiminde olmuştur (Özcan 2005, 96–98). Bu kentler sistemi ve ulaşım ağı içinde başkent Konya, gerek siyasal ve yönetimsel gerekse ekonomik ve kültürel açıdan Selçuklu egemenliğindeki Anadolu coğrafyasının odak merkezi olmuştur.

Türklerin Anadolu Yerleşim Kültürüne Eklemlenme Süreci

Selçukluların Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu kentlerinde ekonomik etkinlikler (zanâat/tüccar faaliyetleri) Hıristiyan Rum ya da Ermeni nüfusun tekelinde bulunmaktadır. Dolayısıyla, özellikle göçebe ya da yarı–yerleşik yaşam kökeninden gelen Türk nüfusunun yerleşik yaşama alışması ve Ahi örgütlenmeleri eşliğinde kentsel ekonomik yaşama etkin olarak katılması belirli bir süreç içinde gerçekleşmiştir (Yinanç 1944: 166–181, Akdağ 1995: 12–24, Köprülü 1999: 45–64).

Türklerin Anadolu yerleşim sürecine eklenmesi üç aşamalı bir süreçte dayandırılabilir. **Birinci aşama**, göçebe ya da yarı-göçebe yaşam geleneğinden gelen Türklerin, Bizans-Selçuklu sınır (Uc) bölgelerindeki yaylak-kışlak alanlarında fetihçi unsurlar olarak yerleştirilmesi ve süreç içinde köylü ya da çiftçi sınıflar olarak kırsal alanlar ya da köylerde iskân edilmesidir. **İkinci aşama**; göçebe ya da yarı-göçebe Türklerin, önce Bizans kentlerinin yakın çevresinde geçici nitelikte yerleşerek, karşılıklı sosyal-kültürel ve ekonomik ilişkiler kurdukları Bizans kentlerinde süreç içinde aşiret ya da boylar halinde mahalleler kurulması yoluyla kentleşmiş topluluklar halinde yerleş(tiril)mesidir. **Üçüncü aşamada** ise; yerleşik yaşam geleneğinden gelen Türklerin geleneksel üretim faaliyetlerinde ve el sanatlarında uzmanlaşmış zanaatkar sınıflar ya da fetihçi unsurlar niteliğindeki askeri sınıflar olarak doğrudan fethedilen kentlerde yerleş(tiril)mesi biçiminde bir süreç izlemiştir (Özcan 2005: 121-122).

3. Selçuklu Çağında Konya: Mekânsal-İşlevsel Gelişme Aşamaları

Selçuklu çağı olarak tanımlanan Türklerin Anadolu yerleşim kültürüne eklenme sürecinde Konya kentinin mekânsal-işlevsel değişim süreci ve kentsel gelişmenin aşamaları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasal izlencesi kapsamında;

- Yarı-göçebe dönem: ilk kuruluş ve varolma mücadelesi (1075-1155)
- Yarı-yerleşik dönem: siyasal birlik ve kurumsallaşma dönemi (1155-1220)
- Yerleşik yaşam dönemi: yükselme ve merkezileşme dönemi (1220-1237)
- Devlet sisteminin çözülme dönemi: gerileme ve çöküş dönemi (1237-1308) olmak üzere dört dönemde ele alınmıştır (Şekil 1).

Yarı-Göçebe Dönem; İlk Kuruluş ve Varolma Mücadelesi (1075-1155)

XI. yüzyıla tarihlenen Anadolu'nun Türk-İslâm kolonizasyon sürecinde, fatih, alperen ve gazilerinin örgütlediği göçebe Türkmen toplulukları Batı Anadolu sahillerine dek yayılmıştır. Bu süreçte; Türklerin, Nicaea (İznik) ve Laodiceia (Denizli yakını) gibi Batı Anadolu Bizans kentleri çevresinde yerleşmeye başlaması ile göçebe Türkmenler ile yerleşik Bizanslılar arasında alışverişler, ziyaretler ya da evlenmeler gibi karşılıklı sosyal-kültürel ve ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Türkler, XI. yüzyıl sonundan itibaren ise Bizans Devleti'nin içine düştüğü askeri ve siyasal karışıklıktan yararlanarak Bizans kentlerinin yerleşim sürecine eklenmeye başlamış ve İznik başta olmak üzere birçok Bizans kentinde egemen etnik unsur olarak yerleşmişlerdir (Sümer 1967: 439-441, Akdağ 1949: 499-500).

Ancak XI. yüzyıl sonunda başlayan ve XII. yüzyıl başlarına dek süren, temelde akın ve baskınlarla gerçekleştirilen yağma karakterli Türk yayılması kısa sürmüştür. Hıristiyan Batı tarafından örgütlenen Haçlı seferleri sonrasında, Türkler Batı Anadolu sahil bölgeleri ve fetih dönemlerinde ele geçirdikleri birçok Batı Anadolu Bizans kentini terk ederek, Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gerileme dönemi sonunda, Kutalmış-Oğlu Süleyman Şah tarafından İznik merkez olmak üzere kurulan Anadolu Selçuklu Devleti Orta Anadolu bölgesine çekilerek yeniden örgütlenirken, başkent işlevini de Konya kenti üstlenmiştir (Kafesoğlu 1979-1980: 1-28, Turan 1971: 45-82).

Anadolu'da Selçukluların varolma mücadeleleri içinde geçen bu döneme ilişkin en önemli kayıt; 1155 yılında Sultan I. İzzeddin Mesud'un ülke topraklarını Orta Asya ve İran Türk devlet geleneğindeki ülüş sistemine dayalı olarak oğulları arasında paylaşımına ilişkindir. Bu paylaşım göre; Konya ve Aksaray büyük oğul II. Kılıç Aslan, Ankara, Çankırı ve Kastamonu küçük oğul Şehinşah, Amasya ve Niksar yöresi damad Emir Nizameddin Yağıbasan, Kayseri ve Sivas Danişmendli soyundan Emir Nasıreddin ve Malatya Emir Nasıreddin'in kardeşi olmak üzere beş yönetim bölgesine ayırmıştır (Ibn Bibi 1996: I/13, Urfalı Mateos 1962: 312-313). Bu siyasal-yönetimsel örgütlenme düzeni içinde, Konya kenti başkent işlevinin yanısıra Konya ve Aksaray yörelerini kapsayan Orta Anadolu ya da Rûm idarî birimi (eyalet) yönetim merkezi olarak eyalet merkezi işlevini de üstlendiği anlaşılmaktadır.

Yarı-Yerleşik Dönem; Siyasal Birlik ve Kurumsallaşma Dönemi (1155–1220)

Bu dönemin yarı-yerleşik dönem olarak adlandırılmasındaki temel nedenlerden biri; Türklerin başkent Konya'da, bir taraftan göçebe yaşam alışkanlıklarından gelen yazlık ve kışlık ya da kent ve bağ-bahçeler arasında mevsimlik yer değiştirme geleneğini sürdürmeleridir. İkincisi ise; Alâaddin Camisi (1155) ile Medrese-i Sultaniye ya da Altun Aba Medresesi (1202) gibi yerleşik yaşama ilişkin ilk anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetlerinin bu döneme tarihlenmesidir. Nitekim Haçlı ordusunun 1190 yılında kuşattığı başkent Konya'da, Selçuklu sultanları ve Türkmenlerin kent dışındaki çadırlarda yaşadıklarına ilişkin tarihsel metinler; Selçukluların siyasal-yönetimsel merkez işlevindeki başkent Konya'da bile henüz tam anlamıyla yerleşik yaşama geçemediklerini ve Anadolu öncesi geleneksel yaşam biçimlerini koruduklarını düşündürmektedir (Runciman 1992: 13, Michaud 1942: 1-7).

Diğer taraftan, (aynı dönemde) kentte yerleşen emir/bey ya da tüccar konutlarının bahçelerinde süs havuzları ve mermer heykeller gibi dekoratif öğelerin yapıldığına ilişkin vakıf-name kayıtlarının varlığı; Türklerin başkent Konya'da yerleşik yaşam organizasyonlarına ya da kent yaşamına katılmaya başladığına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir (Turan 1947: 204-206, Gordlevski 1938: 1051-1069, Gordlevski 1988: 229, Tekindağ 1967: 23).

Bu tespitlere dayanılarak, sözkonusu dönemde Türkler arasında gerek sosyo-ekonomik gerekse sosyo-mekânsal açıdan ikili bir yaşam biçiminin var olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, yarı-yerleşik dönem olarak adlandırılan 1155-1220 zaman aralığında, Türkler ne tam anlamıyla yerleşik yaşama geçmiş ya da kentleşmiş, ne de göçebe yaşam geleneklerinden tam anlamıyla kurtulabilmişlerdir.

Yerleşik Yaşam Dönemi: Yükselme ve Merkezileşme Dönemi (1220-1237)

Sultan I. Alaaddin Keykubad saltanatını kapsayan bu dönemde, stratejik öneme sahip kentlerin yeniden tahkim edilmesi, yeni kentler kurulması ya da birtakım kentlerin yeniden imar edilmesi gibi (Kubâd-âbâd ve Alâiyye) yerleşik yaşama ilişkin sistemli ve örgütlü imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmiştir. Selçuklu vakayiname kayıtlarından; özellikle Moğol istilası tehdidinde de bağlı olarak, askeri-stratejik açıdan öneme sahip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan gibi Anadolu kentlerinde yeni sur inşa/tahkimat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim başkent Konya, masrafları emirler tarafından karşılanan yapı organizasyonu kapsamında yeni bir dış sur ile çevrelenmiştir (İbn Bibi 1941: 99-100, İbn Bibi 1996: I/271-274).

Bu gelişmeler, "yerleşik yaşam" dönemi olarak adlandırılan 1220-1237 döneminde Konya başta olmak üzere Anadolu kentlerinin demografik ve mekânsal açıdan büyüdüğünü ve kentlerin mevcut kent surlarının dışına doğru gelişme eğilimine girdiğini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir (Şekil 1). Ancak, doğuda ortaya çıkan Moğol İstilasası tehdidi, Anadolu kentlerinin gelişme potansiyel ve dinamiklerini sınırlandırmıştır.

Devlet Sisteminin Çözülme Dönemi: Gerileme ve Çöküş Dönemi (1237-1308)

1243 Köseadağ Savaşı ile Selçukluların İlhanlı tâbiyetine girmesiyle sonuçlanan bu dönemde, Selçuklu egemenliğindeki Anadolu toprakları, 1259 yılında, İlhanlılar tarafından Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Aslan arasında; vergi toplanması esasına dayalı olarak İlhanlılara tâbi federal eyaletler niteliğinde mali nitelikli iki büyük bölgeye ayrılmıştır. Bu ayrıma göre, Konya kenti II. İzzeddin Keykavus denetiminde Kayseri sınırından Antalya'ya dek uzanan bölgenin yönetim merkezi olarak İlhanlı tabiiyetinde bir eyalet merkezi olmuştur (İbnü'l İbrî 1941: 39, Aksarayî 1943: 151-152, Aksarayî 2000: 46).

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Anadolu'da tüm kurumları ile İlhanlı yönetim sisteminin egemen olmasına dayalı olarak Anadolu ulaşım sistemi Konya devre dışı bırakılmak suretiyle yeniden örgütlenmiştir. Bu yeni ulaşım sistemi kapsamında, Ayas-Tebriz ya da Ayas-Samsun güzergâhları Ceyhan-Göksun vadileri yoluyla Sivas üzerinden Samsun veya Fatsa limanları yoluyla Karadeniz ötesine ya da dönemin ekonomik ve kültürel merkezi

işlevini kazanan İlhanlı başkentleri Sultaniye ve Tebriz'e bağlanmıştır. Bu gelişmeler sonucu; Konya kenti, başkent işlevinden sonra Anadolu üretim–dağıtım sistemi içindeki odak merkezi işlevini de İlhanlı merkezleri Sultaniye ve Tebriz'e devretmiştir (Özcan 2005: 100).

Bu dönemde başkent Konya'nın mekânsal örüntüsü açısından dikkat çekici gelişmeler ise Selçuklu emirleri tarafından örgütlenen anıtsal kamusal hizmet yapı faaliyetleridir. Kadı İzzeddin ve Sahip Ata İmaret Camisi gibi İslami külliyeler, sur dışı ikincil gelişme odakları olarak kentsel yerleşimi yönlendirmiştir.

4. Morfolojik Çözümlemeler

Burada “morfolojik çözümlemeler” başlığı altında, Konya kentinin Selçuklu çağında mekânsal örgütlenme düzeni ve demografik büyüklüğüne ilişkin kestirimler, özgün yazılı kaynaklar ve arkeolojik–mimarî bulguların mekânsal düzlemde yorumlanması ile üretilen görsel malzemeler eşliğinde ayrıntıda irdelenecektir.

4.1. Mekânsal Çözümlemeler

Selçuklu çağında Konya kentinin mekânsal örgütlenme düzenini biçimlendiren ya da yönlendiren kentsel öğeler, gerek mekânsal gerekse işlevsel farklılıkları açısından askeri ve stratejik kurumlar, siyasal ve yönetsel kurumlar, ekonomik kurumlar, dinsel kurumlar ve sosyal–kültürel hizmet kurumları olmak üzere beş başlık altında irdelenmiştir.

4.1.1. Askeri–Stratejik Kurumlar

İç kale

İç kale, ortaçağ İslâm ve Batı kentlerinde ya da Orta Asya ve İran Türk–İslâm kentlerinde olduğu gibi, Selçuklu çağı Anadolu kentlerinin hemen tümünde kentlerin dış savunma hattından ayrı bir savunma duvarıyla çevrelenmiş, temelde yönetici merkezler işlevine sahip askeri ve stratejik yapılarıdır. Selçuklu kentlerinde surlar ve hendeklerle tahkim edilmiş iç kalelerde, kent yöneticisinin ikametgâhu işlevindeki saray ve köşkler, genellikle Bizans kilisesinden dönüştürülen Fetih/Fethiye ya da Kale camisi veya mescidi adı verilen Türk–İslâm nüfusun dinsel gereksinimlerine hizmet verecek nitelikte İslâmî yapılar ile darphane ve askeri yapılar gibi stratejik kurumlar bulunmaktadır (Özcan 2005: 185–186).

Hâlihazır harita üzerinden yapılan ölçümlerden yaklaşık 8.80 Ha. alanı kapsadığı belirlenen Konya iç kalesinde de; diğer Selçuklu kentlerine benzer olarak siyasal–yönetsel, askeri–stratejik ve dini kolonizasyon içerikli yapı ya da yapı grupları bulunduğu bilinmektedir. Nitekim arkeolojik araştırma ve mimari buluntular; iç kalede Saltanat Sarayı ve eklentileri, Devlethane, Darphane ve Zeredhane (silahhane) gibi siyasal–yönetsel ve askeri–stratejik kurumları ile Alâaddin Camisi, Medrese-i Sultaniye, Bizans kilisesinden dönüştürülen Eflatun Mescidi gibi dini kolonizasyon içerikli yapıların var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tespitler, Selçuklu çağında Konya iç kalesinin, kentsel yerleşim alanı içinde askeri–stratejik ve siyasal–yönetsel hizmetler açısından odak işlevi üstlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Uzluk 1935: 1–38, Konyalı 1964: 121–163, Önder 1967: 146–147, Sarre 1989: 1–28, Yasa 1998: 232–234).

Son olarak şu tespit, Anadolu öncesi Türk kültürünün Anadolu Türk yerleşim geleneği ya da kültürü üzerindeki etkileri göstermesi bakımından dikkat çekicidir: Alâaddin Tepesi olarak bilinen hüyük (suni tepe) üzerinde yer alan Konya iç kalesinin, siyasal–yönetsel ve askeri–stratejik kurumlar ile donatılarak, kentsel imaj ögesi ve odak niteliği kazandırılması, Anadolu öncesi Türk kültüründe Hakan çadır/sarayının suni tepe üzerinde konumlandırılması anlamına gelen *orduğ* yerleşim geleneği¹ ile benzerlik taşımasıdır. Bu benzerliği, Kırşehir ve Niğde gibi kentlerde gözlemlemek mümkündür (Şekil 2).

¹ Anadolu öncesi Türk yerleşim kültürü ve *orduğ* geleneği için bakınız: Özcan 2005a:251–265.

Ahmedek ya da Ehmedek

Orta Asya ve İnan Türk-İslâm kentlerinden Anadolu coğrafyasına taşınmış bir yerleşim kültürü geleneği olarak (Barthold 1949: 327-330), Selçuklu kentlerinde iç kalelerden ayrı olarak sur, hendek ve kule gibi savunma tesisleri ile tahkim edilmiş dış surlara içeriden bitişik olarak yapılandırılan ahmedek adı verilen kalelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tarihi kaynaklar ve arkeolojik araştırmalar, Selçuklu çağında başkent Konya ile birlikte Kayseri, Sivas, Malatya, Akşehir, Alâiyye ve Sinop kentlerinde, ahmedek ya da ehmedek adı verilen, su sarnıçları ve erzak depoları gibi yaşamsal gereksinimler ile asker barınaklarından oluşan mekânsal kurguya sahip, hapishane ya da cephanelik işlevinde kullanılan askerî ve stratejik birimler niteliğindeki kalelerin varlığına işaret etmektedir (Özcan 2005: 186-187).

Konya kentindeki ahmedek, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde inşa edilen ve dış sur olarak tanımlanan kentsel savunma sisteminin içinde yer almaktadır (Şekil 2). Nitekim Selçuklu çağına tarihlenen Eflâkî menâkıb-namesi metinlerinde, Ahmedek Kapısı olarak adlandırılan dış savunma hattı üzerindeki bir kapının varlığından bahsedilmektedir (Eflâkî 1986: I/304). Osmanlı dönemine ilişkin kaynaklarda ise Fatih Sultan Mehmed döneminde aynı bölgede "Zindankale" olarak bilinen bir hapishanenin tamirine ilişkin arşiv belgeleri, askerî-stratejik işleve sahip olduğu anlaşılan Ahmedek Kalesi'nin kentin batısında dış savunma hattına bitişik olarak yapılandırıldığını düşündürmektedir (Küçükdağ 2001: 83-91).

4.1.2. Siyasal-Yönetimsel Kurumlar

Saltanat Sarayı ve Yazlık-Kışlık Saray ve Köşkler

Selçuklu çağında meliklik merkezi işlevini üstlendiği anlaşılan Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Tokat, Amasya, Malatya, Niğde, Ereğli, Niksar, Elbistan, Uluborlu, Erzen-i Rum, Erzincan ve Ankara kentlerinde, her bir melikin kendi ikametgâhı ve yönetim organizasyon ve faaliyetleri için saltanat sarayı niteliğinde farklı işlevlere ayrılmış yapı gruplarından oluşan saraylar ile kışlık ikametgâhlar işlevindeki Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubâd-âbâd ile Akdeniz sahillerindeki Antalya ve Alâiyye'de kent içi ya da kent dışında dağılmış saray ve köşkler yapıldığı bilinmektedir (Özcan 2005: 187-188).

Selçuklu çağındaki saray ve köşkerin, özellikle Büyük Selçuklu Devleti saray geleneğinin Anadolu coğrafyasına taşınmış mekânsal ürünleri olarak dinlenme ve eğlenme işlevindeki yazlık ve kışlık mekânlar olarak yapılandırıldığı söylenebilir. Nitekim Selçuklu çağı vakâyî-name metinleri irdelenirse, Konya'da Felek-âbâd adı verilen saltanat sarayı ve II. Kılıç Aslan Köşkü ile Filâbâd yöresinde Köşk-ü Sebz (Yeşil Köşk) adı verilen eğlence-dinlenme işlevindeki saltanat köşkü gibi kentin yakın çevresinde tahkim edilmiş saray ve köşker bulunduğu anlaşılmaktadır (İbn Bibi 1941: 120, 133, vd., İbn Bibi 1996: I/315, 321, 362-363, II/20-21, 34, 36, vd., Anonim Selçuk-name 1952: 24). Nitekim Eflâkî menâkıb-namesi metinlerinde de Konya kentinde Sultan ve melikler ile her bir Selçuklu devlet yöneticisine ait saray ve köşkerin varlığına vurgu yapılmaktadır (Eflâkî 1986: I/208).

Devlethane

Selçuklu çağı vakâyî-name metinlerinden; Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Harput kentlerinde saltanat sarayları dışında bargâh adı verilen toplantı salonları ile dadgâh adı verilen adliye ve mahkemelerin yer aldığı bölümlerden oluşan devlethanelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, devlethanelerin hukukî ve kanunî işlerin görüldüğü, yabancı ülkelerden gelen elçilerin kabul edildiği ve sultanların halkın istek ve şikâyetlerini dinlediği medrese tarzında kamu yapıları olduğu söylenebilir. Ayrıca, Selçuklu kentlerinin işlevsel kimlik ve mekansal-demografik büyüklüklerine göre kimi zaman Ulu Cami kimi zaman da medreseler devlethane olarak kullanılmıştır (Anonim Selçuk-name 1952: 53, 55, İbn Bibi 1996: I/114-115, 283, 193, 316, 365, 441, II/22, 205, 210, Ünver 1969: 323-327).

Bugün için; Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde (1211-1220) yapıldığı anlaşılan Konya devlethanesinin mekânsal konumuna ilişkin bir tespit yapabilmek son derece güçtür.

Ancak, devlethanelerin işlevsel niteliği gözönüne alınırsa; toplumsal ve halka açık bir kurum olarak iç kale dışında konumlandığını söylemek mümkündür. Nitekim Selçuklu çağı sonrasına tarihlenen Karaman tarihlerinde, Konya devlethanesinin dadgâh adı verilen adliye işlerinin görüldüğü bölümünün, iç kalenin kente açılan Bâb-ı Sultânî (Sultan Kapısı) dışında konumlandığına ilişkin kayıt ile Selçuklu çağında Kayseri devlethanesinin yeri üzerine yapılan araştırma bulguları, devlethanelerin iç kalelerin dışında konumlandığını düşündürmektedir (Uğur 1939: 1600, Eravşar 2001: 281–295).

4.1.3. Ekonomik Kurumlar

Çarşı–Pazarlar, İmalâthaneler ve Tüccar Hanları

Selçuklu çağında Konya kentinde imalathane ve çarşıların, hemen tüm ortaçağ Batı ve İslâm kentlerinde olduğu gibi, kent kapıları ve dinsel kurumlar temel odak üzere örgütlendiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakılırsa, Konya kentindeki ekonomik faaliyetlerin mekânsal örgütlenme düzeni açısından belirli ve tanımlı bir değişim süreci geçirdiğini söylemek de mümkündür. Bu değişim, kent surlarının XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1220–1221) yeniden yapılandırılması ve genişletilmesine dayalı olarak oluşturulan yeni kent kapıları çevresinde yeni çarşı ve pazarların eklenmesi biçiminde olmuştur (Baykara 1985: 55–57).

Vakıf–name kayıtlarından; Selçuklu çağında Konya kentinde Allâme Çarşısı, Altun Aba Çarşısı, Argaççılar Çarşısı, Cami Çarşısı, Debbâğlar Çarşısı, Eski Çarşı, Yeni Çarşı, Gurebâ Çarşısı, Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı, Kassâblar (Kasaplar) çarşısı, Uzun Çarşı, Buğday Pazarı, Odun Pazarı, Pazar-ı Suzen–gerân (İğneciler Pazarı) gibi çarşı ve pazarların varlığı² tespit edilebilmektedir (Erdoğan 1937: 370–375, Turan 1947: 197–221; Konyalı 1964: 378–386, 920–924, Turan 1948: 17–171, Erdoğan 1936: 127–128; 189–191, Uğur–Koman 1940: 75–87, Bayram–Karabacak 1981: 31–61). Bu tespitlerden, Selçuklu çağında Konya kenti ekonomik etkinlik alanlarının, belirli mal veya ürün ya da hizmet alım–satımında uzmanlaşmış çarşı ve pazarlar biçiminde örgütlendiği anlaşılmaktadır (Şekil 2).

Selçuklu çağında Konya kentinde ekonomik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir başka mekân ise çarşı ve pazarlar içinde ya da konut alanları işlevindeki mahalle üniteleri içinde konumlandırılan, iki katlı yapı düzeninde örgütlenen ve oda olarak tanımlanan birimlerden oluşan tüccar hanlarıdır. Vakıf–name metinlerinde; Ermen Han, Debbâğların Hanı, Karatay Hanı, Hoca Hasan-ı Sultânî Hanı, Kuzu Han, Demre ya da Zümrüt Hatun Hanı, Tebrizli tacir Hoca Bahtiyar Hanı ve Bedreddin Yalman Hanı tüccar hanlarının varlığına ilişkin kayıtlar, kentteki ticaret faaliyetlerinin çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında konumlanan belirli faaliyet dallarında uzmanlaşmış tüccar hanları işlevindeki mekânlarda da gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır (Turan 1947: 197–221, Turan 1948: 17–171, Konyalı 1964: 920–924, Bayram–Karabacak1981: 31–61).

Öte yandan, Eflâki menâkıb–namesinde, şekercilikle uğraşan esnafların konumlandığı Şekerfurûşân Hanı ile harp/arp³ çalarak, şarkı söyleyen ve dans eden Tavus adında bir kadının çalıştığı Vezir Ziyâeddin Hanı'nın varlığına ilişkin kayıtlar, ticaret mekânlarının üstlendiği farklı işlevleri ve uzmanlaşma düzeylerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu kayıtlar, diğer tüccar hanlarından farklı olarak, birtakım hanların da eğlence mekânı işlevi üstlendiğini de ortaya koymaktadır (Eflâkî 1986: I/134–136, 281).

Öte yandan vakıf–name metinleri, Selçuklu çağında Konya kentinde çarşı ve pazarlar ile tüccarların faaliyet gösterdiği tüccar hanlarının yanısıra sabunhane, kârhane, cendere, kassâbhane, salhane, furun (fırın) ve tavla (at yetiştiriciliği) gibi zanâat ya da imalât/üretim mekânlarının da bulunduğu işaret etmektedir (Turan 1947: 197–221, Turan 1948: 17–171, Eflâkî 1986: I/135).

² Selçuklu çağında Konya kenti ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni üzerine bakınız: Özcan 2007: 87–100.

³ Harp ya da arp: Dik tutularak parmakla çalınan, üç köşeli ve telli, büyük çalgı.

4.1.4. Dini Kurumlar

Ulu Cami ya da Cuma Camisi

Selçuklu çağında Türk kentlerinin mekânsal örgütlenme düzenini belirleyen ya da biçimlendiren temel kentsel öge, Orta Asya ya da İran Türk-İslâm kentlerinde olduğu gibi, Cuma camileri işlevindeki Cami-i Kebir veya Sultan camisi ya da Ulu Cami olarak adlandırılan camiler olmuştur (Baykara 1996: 34-59).

Selçuklu çağında Konya kentinin dinsel kurumlarının zaman-mekân kapsamında gelişim süreci irdelenirse, kentteki ilk İslâmî yapının Selçuklu fethi sonrasında, XI. yüzyıl sonu, mescide dönüştürülen Konya iç kalesi içindeki Bizans döneminde kilise olarak kullanılan Eflâton Mescidi olduğu bilinmektedir (Eyice 1970-1971: 269-302). Bu noktada, kentteki Ulu Cami inşasının 1155 yılına tarihlendiği gözönüne alınırsa (Konyalı 1964: koko), kentin Türk egemenliğine girdiği XI. yüzyıl sonundan, Ulu Cami yapılarına dek geçen yaklaşık 55 yıllık süreçte Eflâton Mescidi'nin Müslüman-Türk nüfusun dinsel gereksinimlerini karşılayabildiği söylenebilir. Bu tespit, Selçuklu başkenti Konya'daki Müslüman-Türk nüfusun, ancak XII. yüzyıl ortasından itibaren sonra bir Ulu Cami ihtiyacını doğuracak düzeyde demografik büyüklüğe ulaşabildiğini düşündürmektedir. Nitekim kentte, Ulu Cami dışında yapılan ilk sur dışı dinsel hizmet yapısı, vakfiyesinden 1202 yılına tarihlendiği anlaşılan Ebu'l-Fazl ya da İplikçi Mescidi'dir (Turan 1947: 197-221).

Öte yandan, Eflâki menâkıb-namesinde; Konya kentinin batısındaki yazlık yerleşim alanı ve mesire yeri işlevindeki Meram yöresinde bir Cuma mescidinin varlığına ilişkin kayıtlar dikkat çekicidir (Eflâki 1986: I/262, 271, 279, II/155). Bu kayıtlar, Cuma mescidinin Meram yöresinin Selçuklu çağında mesire yeri olarak yoğun kullanılmasının ortaya çıkardığı bir gereksinim olarak inşa edilmiş olabileceğini düşündürmesinin ötesinde Meram yöresinin yazlık ikametgâh (sayfiye bölgesi) niteliğinde bir yerleşim alanı olduğuna da işaret etmektedir. Bu açıdan bakılırsa; Selçuklu başkenti Konya'da mevsimlik yer değiştirme geleneğinin mekânsal yansıması olan yazlık-kışık ikili yerleşim düzeninin varlığı, Türklerin Orta Asya coğrafyası yerleşim kültüründeki yazlık-kışık yer değiştirme geleneklerinin Anadolu coğrafyasına taşınmış/aktarılmış bir mirası olarak değerlendirilebilir.

Ancak, XIII. yüzyıl ortasından itibaren Anadolu'da Selçuklu üst kimliği altında Türk siyasal birliğin kurulması ve devlet mekanizmasının kurumsallaşması ile başkent Konya'da Selçuklu Sultan ve emirleri tarafından örgütlenen yapı faaliyetleri ile gerek sur içi gerekse sur dışı alanlarda dinsel işlevli anıtsal kamusal hizmet yapı faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu süreçte, Sultan I. Alâaddin Keykubad tarafından Konya Ulu Camisi tamir ettirilerek, genişletilirken, Selçuklu emirleri tarafından da Selçuklu çağında kentin mekânsal gelişimini yönlendiren yerleşim odakları niteliğindeki yapı faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu yapı faaliyetleri arasında, 1237 yılına tarihlendirilen Kadı İzzeddin Camisi ile 1283 yılına tarihlenen Sahip Ata İmaret Camisi sayılabilir (Konyalı 1964: 404-421, Bayram 1997: 47-53, Önel 1937: 447-448, Baykara 1985: 79-80).

4.1.5. Sosyal-Kültürel Hizmet Kurumları, Külliyele

Selçuklular, Hıristiyan-Bizans egemenliğinden devraldıkları Anadolu kentlerinde sosyal ve kültürel kent yaşamının gelişmesi ve sağlık hizmetlerinin karşılanmasının yanısıra İslâmî eğitimin devlet denetiminde Sünnî felsefesi üzerinden yayılmasını hedeflemişlerdir. Bu din politikasının mekânsal ürünleri olarak Anadolu kentlerinde Selçuklu Sultan ya da emirleri ile şeyh ve fakih gibi dini kimlikli şahsiyetler tarafından Sünnî İslâmî eğitimin verildiği farklı konularda uzmanlaşmış sosyal ve kültürel hizmet kurumları niteliğindeki medreseler kurulmuştur.

Selçuklu çağı vakıf-name kayıtlarından, dârü'l kurrâ⁴, dârü'l hüffâz, dârü'l hadis ve dârü's şifâ ya da dâru't tıb olmak üzere farklı ilim alanlarında uzmanlaşmış medreselerin varlığı belirlenebilmektedir (Özcan 2005: 191-192). Bu medreseler arasında, Selçuklu emiri Şemseddin Altun Aba tarafından 1202 yılında başkent Konya'da kurulan ve otuz sekiz öğrencinin ücretsiz olarak eğitim gördüğü Altun Aba Medresesi'nin Anadolu'da Selçuklu çağına tarihlenen ilk medrese olması açısından önemlidir (Turan 1947: 197-221).

Vakıf-name metinleri ve arkeolojik-mimarî kalıtlardan, Selçuklu çağında Konya kentinde İnce Minareli Medrese (Dârü'l Hadis), Darü's şifâ-ı Alâiyye (Darü's şifâ), Atabekiyeye Medresesi (Dârü'l Kurâ) ve Kutlu Melek Hatun Medresesi (Darü'l Hüffâz) gibi farklı uzmanlık alanına sahip en az otuz medresenin varlığı belirlenebilmektedir (Özcan 2005: 306).

Burada dikkat çekici nokta; sosyal-kültürel hizmet kurumları niteliğinin ötesinde cami-medrese ya da cami-darüşşifa veya cami-hanıkâh kompozisyonlarından oluşan erken dönem Türk külliyesi olarak tanımlanan anıtsal-kamusal hizmet yapılarının Türk-İslâm kolonizasyon yapıları olarak sur dışı kentsel gelişmeleri ya da yerleşim sürecini yönlendiren ikincil gelişme odakları işlevini üstlenmiş olmasıdır. Bu açıdan bakılırsa; Konya kentinin güneyinde doğu-batı yönünde uzanan sur boyunca kent kapıları çevresinde konumlandırılan Mevlana, Sahip Ata ve Sadreddin Konevi gibi erken dönem külliyesi, Selçuklu çağında Konya kentinin sur dışı kentsel gelişmelerini yönlendiren-biçimlendiren ikincil gelişme odakları olarak tanımlanabilir (Şekil 2).

4.2. Demografik Çözümlemeler

Ortaçağ kentlerinin demografik büyüklükleri üzerine yapılan araştırmalarda, Selçuklu çağında Konya ve Kayseri kentlerinin milletlerarası ticaret potansiyeline dayalı olarak 100.000 üzerinde nüfusa ulaşmış olabileceği kaydedilmektedir (Rice 1966: 111, Chandler-Fox 1974: 218-219). Bu kayıtlar, Selçukluların İlhanlı tabiiyet döneminde Anadolu kentlerinin ödedikleri vergi miktarlarına ilişkin ekonomik veriler eşliğinde irdelenirse; Konya ve Sivas kentlerinin birlikte 1.384.134 dinar vergi ödedikleri kaydına dayanılarak (Togan 1931: 22-25), başkent Konya'nın en az Sivas kenti kadar -yaklaşık 700.000 dinar- vergi ödediği söylenebilir. Bu tespitler, XIII. yüzyıl sonunda Sivas'ın yaklaşık 120.000 nüfusa sahip olduğu kaydı ile karşılaştırılırsa (Turan 1951: 455-456), İlhanlı tabiiyet döneminde, XIII. yüzyıl, başkent Konya'nın en az 140.000 nüfusa sahip olabileceği kestirilebilir. Ancak, ortaçağ kentlerinin çok azının 100.000 üzerinde nüfusa sahip olduğu ve XIV. yüzyılda Avrupa'da sadece Venedik, Paris, Milano ve Floransa gibi milletlerarası ulaşım kanallarının düğüm-odak noktalarında konumlanmış finans merkezleri işlevindeki kentlerin 100.000 (ve üzerinde) nüfusa ulaşabildiği dikkate alınırsa (Sjoberg 1965: 323), bu rakamın oldukça abartılı olabileceği düşünülebilir.

Bu bilgilendirmeler eşliğinde, Selçuklu çağında Konya kentinin demografik büyüklüğüne ilişkin kestirimler, Türk yerleşim sürecini biçimlendiren anıtsal kamusal hizmet yapıları işlevindeki Ulu Camilerin fiziki kapasiteleri ile kent surlarının tanımladığı yerleşim alanı büyüklüğünün, yukarıda açıklanan döneme ilişkin yazılı kaynaklardaki metinler eşliğinde karşılaştırmalı değerlendirilmesi yoluyla yapılmıştır (Tablo 1).

Burada şu tespit yerinde olur: başkent Konya'da gerçekleştirilen ilk anıtsal-kamusal hizmet yapısı işlevindeki Alâaddin Camisi'nin 1155 ve sur dışı ilk Türk-İslâm kolonizasyon yapısı niteliğindeki Altun Aba (İplikçi) Mescidi'nin 1202 yılına tarihlendiği gözönüne alınırsa, kentteki Türk-İslâm nüfusun ancak XII. yüzyıl başından itibaren egemen etnik unsur haline gelmeye başladığı düşünülebilir. Nitekim tarihi kaynaklar, XIII. yüzyıl ortasında bile Konya'da Türk nüfusun yanı sıra çok sayıda Yahudi ve Hıristiyan din adamı, zanaatkâr Ermeni ve Rumlar

⁴ Dârü'l Hüffâz: Anadolu Selçuklu Devleti'nde kıraat ilminin okutulduğu medreseler Darü'l Hüffâz, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği ve okutulduğu ya da ezberletildiği medreseler Dârü'l Kurâ, hadis öğrenimi için kurulmuş medreseler Dârü'l Hadis ve Tıp eğitimi ve tedavinin birlikte yürütüldüğü sağlık ve eğitim kurumu işlevindeki medreseler Darü's şifâ ya da Dâru't Tıb olarak (Bozkurt 1993: 543-548, Yardım 1993: 529-530).

ile Venedikli ve Cenevizli şap tüccarlarının varlığına işaret etmektedir (Bayram–Karabacak 1981: 31–61, Turan 1988: 116, Baykara 1985: 136–137, Cahen 2001: 130,132, Rubruck 2001: 140).

Buradan hareketle, XII. yüzyıl başında kentin demografik büyüklüğüne ilişkin bir kestirim yapılırsa; kentteki Ulu Caminin yaklaşık 2.500–3.000 kişi alabileceği ve Selçuklu çağında Türk ailesinin hane büyüklüğünün beş kişi olabileceğine ilişkin kabullere dayanılarak, kentin yaklaşık 12.500–15.000 arasında Türk nüfusa sahip olabileceği söylenebilir. Şüphesiz bu tespit, sadece Müslüman–Türk nüfusa ilişkin hane büyüklüğü ve mekânsal büyüklüğü belirlenebilen Alâaddin Camisi temel ölçüt alınarak yapılmıştır (Barkan 1953: 1–26, Göyünç 1979: 331–348). Dolayısıyla bulunan demografik büyüklük, Alâaddin Camisi’nin yapıldığı XII. yüzyıl ortası için geçerlidir.

XII. yüzyıl sonuna ilişkin ise 1190 tarihli Haçlı seferine katılan tarihçilerin kayıtları kullanılabilir (Turan 1971: 223–224). Söz konusu kayıtlarda, Konya kentinin kuzey Almanya’daki Cologne (Köln) kenti büyüklüğünde olduğuna ilişkin betimlemeler, aynı dönemde (1180), Cologne (Köln) kentinin yaklaşık 50.000 nüfusa sahip olduğu kaydı ile karşılaştırılırsa (Chandler–Fox 1974: 145), XII. yüzyıl başında Konya kentinin demografik açıdan en az Cologne (Köln) kenti büyüklüğünde –yaklaşık 50.000 nüfusa sahip– olduğu düşünülebilir. Kaldı ki; ortaçağ demografi araştırmalarında Konya kentinin 1150 yılı nüfusunun 75.000 olduğu ileri sürülmektedir (Chandler–Fox 1974: 310–311).

XIII. yüzyılda kentsel demografik çözümlenmeler için kullanılacak ölçütler ise Anonim Selçuklu vakâyî–namesi ve Eflakî menâkıb–namesi metinleridir. Selçuk–name metinlerinde, “*Konya ileri gelen eşrafından Ahi Ahmet Şah’ın kardeşinin cenazesine yaklaşık onbeş bin kişi katıldı*” ve menâkıb–name metinlerinde, “*Şeyh Şerafeddin–i Herive öldüğünde birkaç bin kişi başını açmış ağlıyordu.*” biçimindeki ifadelerle dayanılarak XIII. yüzyılda Konya’nın yaklaşık 45.000 nüfusa sahip ulaşmış olabileceği kestirilebilir (Anonim Selçuk–name 1952: 65, Eflakî 1986: I/330). Bu noktada, XII. yüzyıl ortasında, Alâaddin Camisi olarak adlandırılan Ulu Caminin genişletildiğine ilişkin bilgiler ile bugün için mekânsal büyüklüğü ve kapasitesi belirlenememekle birlikte en az Alâaddin Camisi büyüklüğünde olabileceği kabul edilen Kadı İzzeddin ve Sahip Ata İmaret Camisi gibi Ulu Cami işlevindeki diğer camilerin varlığı, XIII. yüzyıl için öngörülen 45.000 nüfus kestirimini doğrular niteliktedir (Özcan 2005: 306).

XIII. yüzyıl sonu için ise Ünsî Şehnamesi metinleri kullanılabilir. Şehname metinlerindeki “*Konya’da yedi ulu cami ve üç yüz mescid bulunmaktaydı*” ifadesi ile Türk hane büyüklüğü verileri kullanılarak, kentin XIII. yüzyıl sonunda yaklaşık 70.000 nüfusa ulaştığı söylenebilir (Ünsî 1942: 20).

Son olarak, hâlihazır harita üzerinden yapılan ölçümlerden kentin Selçuklu çağında surla çevrili yerleşim alanının yaklaşık 150 Ha. olduğu belirlenmiştir. Bu veri, hane büyüklüğünün 5 kişi ve ortalama Türk evi kullanım alanınının 200 m² olduğuna ilişkin ölçütler kullanılarak çözümlendiğinde, kentin surla çevrili alanının yaklaşık 35.000 nüfus alabileceği söylenebilir (Özcan 2005: 306).

Buraya kadar açıklanan farklı yöntemlerle elde edilen demografik kestirimler, birlikte değerlendirilirse, Selçuklu çağında kentin yaklaşık 70.000 nüfusa sahip olabileceği ortaya çıkmaktadır (Tablo 1).

5. Sonuç

Türklerin Anadolu yerleşim kültürüne eklenildiği Selçuklu çağında, gerek siyasal ve yönetsel gerekse ekonomik örgütlenme açısından Anadolu’nun odak merkezi işlevindeki başkent Konya kentinin demografik büyüklüğü ve mekânsal örgütlenme düzenini, Anadolu Selçuklu Devleti siyasal izlencesi üzerinden yazılı ve görsel kaynaklar eşliğinde belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonunda elde edilen sonuçlar, mekânsal ve demografik çözümlenmeler olmak üzere iki başlık altında sıralanmıştır.

Mekânsal Çözümler

Selçuklu kentlerinin, Bizans egemenliğinden devralınan mekânsal altyapı üzerinde kimi zaman kilise-mescid ilişkisinde olduğu gibi Hıristiyan kurumların Müslüman kurumlara dönüştürülmesi, kimi zaman da İslâmî külliye ya da tekke ve zaviyeler gibi Türk-İslâm kent kurumlarının Bizans kentlerinin mekânsal yapıya eklenmesi ile biçimlendirildiği söylenebilir. Dolayısıyla, Selçuklu kentleri, Türklerin Anadolu öncesi Orta Asya ve İran Türk-İslâm coğrafyası yerleşim geleneklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası üzerindeki ortak mekânsal ürünleri olarak tanımlanabilir.

Selçuklu çağında Konya kentinin mekânsal örgütlenme düzeninin, hemen tüm ortaçağ Batı ya da İslâm kentlerinde olduğu gibi, askeri ve stratejik kurumların üzerinde konumlandığı iç kale ile sosyal ve kültürel faaliyetlerin odak merkezi işlevindeki Ulu Cami ya da Cuma camisi ve ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği çarşı ya da pazarlar eşliğinde kurgulandığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, Selçuklu çağında Konya kentinin mekânsal örgütlenme düzenini, iç kale ile cami ve pazar ya da çarşı olmak üzere üç kentsel öge biçimlendirmiştir.

Bu mekânsal örgütlenme düzeni içinde, sosyal ve kültürel hizmet kurumları işlevindeki medrese-cami kompozisyonlarından oluşan İslâmî külliye, Sahip Ata İmareti ve Mevlana Külliyesi gibi, sur dışı kentsel gelişmeleri yönlendiren ikincil gelişme odakları olmuştur (Şekil 2).

Demografik Çözümler

Selçuklu çağında Konya kentinin demografik büyüklüğüne ilişkin çözümler, yazılı ve görsel kaynakların bir dizi ölçütler eşliğinde karşılaştırmalı irdelenmesine dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır. Buna göre; birinci ölçüt, Selçuklu çağı anıtsal kamusal hizmet yapısı işlevindeki Ulu Cami kapasitelerine ilişkin bulgulardır. Bu ölçüt, Konya kentinde Selçuklu çağına tarihlenen yapı kitabeleri ve arkeolojik-mimarî bulgular eşliğinde varlığı belirlenebilen anıtsal kamusal hizmet yapıları işlevindeki ya da niteliğindeki Ulu Camileri temel almaktadır (Tablo 1). İkinci ölçüt, Selçuklu çağına tarihlenen vakâyî-name ya da menâkıb-name metinleri gibi yazılı kaynaklardır. Üçüncü ölçüt ise, Selçuklu çağı ile eş zamanlı olma açısından ortaçağ Batı ve İslâm kentlerinin demografik büyüklüğüne ilişkin araştırma bulgularıdır.

Yukarıda sıralanan ölçütler eşliğinde elde edilen bilgiler ve ek olarak Selçuklu çağında Moğol istilası nedeniyle özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya yönelen kitlesel göç hareketinden en fazla payı Anadolu'nun odak merkezi olarak başkent Konya kentinin almış olabileceği gözönüne alınarak, Selçuklu çağında Konya kentinin nüfusu yaklaşık 70.000 olarak belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa (1949). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *TTK Belleteni*, XIII (51), s.497-571.
- AKDAĞ, Mustafa (1995). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C.I, Ankara: Cem Yayınları.
- AKSARAYI (1943). *Anadolu Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: Recep Ulusoglu Yayınevi.
- AKSARAYI (2000). *Müsâmeretü'l Ahbar*, Ankara: TTK Yayınları.
- ANONİM SELÇUK-NAME (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara: Uzluk Yayınevi.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1953). "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C.X, s.1-26.
- BARTHOLD, Vassiliy V. (1949). "Farsça Ark-Erk, Kale-Citadel", *TTK Belleteni*, XIII (49), s.327-330.
- BAYKARA, Tuncer (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BAYKARA, Tuncer (1996). "Ulu Cami: Selçuk Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", *TTK Belleteni*, C.LX, S.227, s.34-59.
- BAYRAM, Mikail (1997). "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-Name", *Ata Dergisi*, S.VII, s.47-53.
- BAYRAM, Sadi-KARABACAK, Ahmet Hamdi (1981). "Sahip Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmareti ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.XIII, s.31-61.
- BOZKURT, Nebi (1993). "Dârülkurrâ" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, s.543-548, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

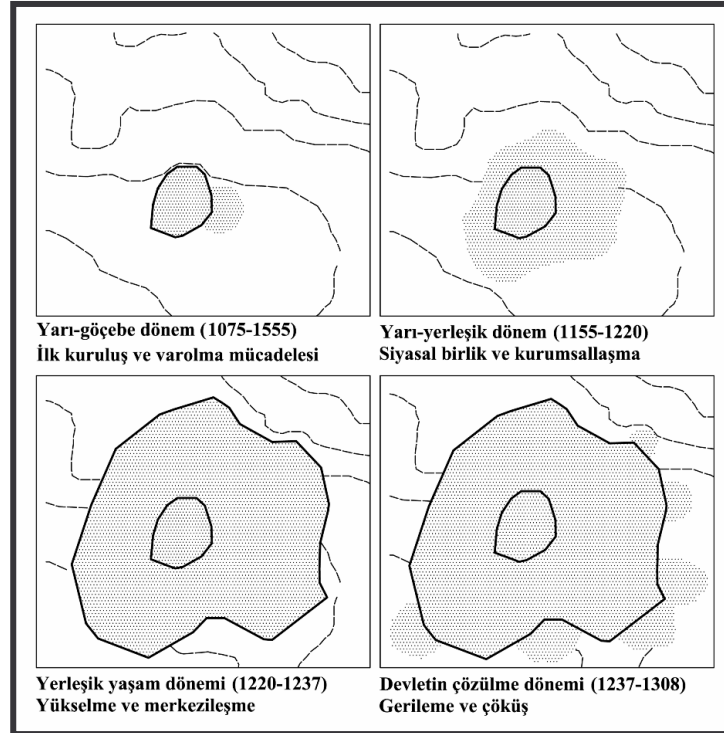
- CAHEN, Claude (2001). *The Formation of Turkey; The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, London: Pearson Education Limited Press.
- CHANDLER, Tertius-FOX, Gerald (1974). *3000 Years of Urban Growth*, London: Academic Press.
- EFLÂKÎ, Ahmed (1986). *Menâkıbü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)*, C.I-II, Ankara: Remzi Yayınları.
- ERAVŞAR, Osman (2001). "Anadolu Selçuklularında İdari Mekân Olarak Devlethane", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi* içinde, C.I, s.281-295, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN, Abdülkadir (1936). "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celaledin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülasa", *Konya Dergisi*, S.2-3, s.127-128, 189-191.
- ERDOĞAN, Abdülkadir (1937). "Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, S.6, s.370-375.
- EYİCE, Semavi (1970-1971). "Konya'nın Alâaddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser; Eflatun Mescidi", *Sanat Tarihi Yılığ*, C.IV, s.269-302.
- GORDLEVSKI, Vladimir (1938). "Konya İrva ve İskâ Tarihine Dair Materyaller", *Konya Dergisi*, S.18-19, s.1051-1069.
- GORDLEVSKI, Vladimir (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, Ankara: Onur Yayınları.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1979). "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, s.331-348.
- IBN BİBİ (1941). *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk-Name)*, Ankara: Uzluk Yayınları.
- IBN BİBİ (1996). *El Evamirü'l-Ala'İye Fil Umuri'l-Ala'İye (Selçuk Name)*, C.I-II, Ankara: TTK Yayınları.
- IBN'ÜL İBRÎ, Ebü'l Ferec (1941). *Tarihi Muhtasarüddüvel*, İstanbul: Maarif Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1979-1980). "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, s.1-28.
- KOCA, Salim (1996). "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", *TTK Erdem Dergisi*, C.8, S.23, s.465-484.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1964). *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Konya Belediyesi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK Yayınları.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1986). "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", *TTK Belleteni*, C.L, S.198, s.614-620.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (2001). "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi* içinde, C.II, s.83-91, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- MICHAUD, Grosset (1944). "Haçlı Seferlerinde Türklerin Gösterdikleri Kahramanlıklar (Histoire des Croisades)", *Konya Dergisi*, S.51, 1-7.
- ÖNDER, Mehmet (1967). "Konya Ka'lası ve Figürlü Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi* içinde, s.145-169, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖNOL, Hayri (1937). "Konya'da Kadı İzzeddin Cami Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, S.7, s.447-448.
- ÖZCAN, Koray (2005). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- ÖZCAN, Koray (2005a). Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar), *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.20, S.2, 251-265.
- ÖZCAN, Koray (2007). "Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Dizilişi Üzerine Bir Deneme; Konya Örneği", *Vakıflar Dergisi*, S.XXX, s.87-100.
- RICE, Tamara Talbot (1966). *The Seljuks in Asia Minor*, London: Thames and Hudson Press.
- RUBRUCK, Wilhelm Von (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, Ayışığı Yayınları, İstanbul.
- RUNCIMAN, Steven (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, Ankara: TTK Yayınları.
- SARRE, Friedrich (1989). *Konya Köşkü*, Ankara: TTK Yayınları.
- SJOBERG, Gideon (1965). *The Preindustrial City; Past and Present*, New York: The Free Press.
- SÜMER, Faruk (1967). "The Turks in Eastern Asia Minor in the Eleventh Century", in *Proceedings of the XII. th. International of Byzantine Studies*, s.439-441, London: Oxford University Press.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1931). "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, S.1, s.1-42.
- TURAN, Osman (1947). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleteni*, C.XI, S.42, s.197-221.
- TURAN, Osman (1948). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-III, Celaledin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, C.XII, S.45, s.17-171.
- TURAN, Osman (1951). "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.9, S.4, s.447-457.
- TURAN, Osman (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.
- TURAN, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara: TTK Yayınları.
- UĞUR, Ferit (1939). "Tevârih-i Al-i Karaman", *Konya Dergisi*, S.31, s.1592-1600.
- UĞUR, M. Ferit-KOMAN, M. Mesud (1940). *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya: Konya Halkevi Yayınları.
- URFALI MATEOS (1962). *Urfalı Mateos Vekâyi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara: TTK Yayınları.
- UZLUK, Şahabeddin (1935). *Konya'nın Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi*, Konya: Babalık Yayınevi.
- ÜNSİ (1942). *Selçuk Şehnamesi*, Konya: Ülkü Basımevi.
- ÜNVER, A. Süheyl (1969). "Anadolu'da Selçuklu Devleti Beylikleri Resmî Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair", *Vakıflar Dergisi*, S.VII, s.323-327.
- YARDIM, Ali (1993). "Dârü'l Hadis" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, s.527-533, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YASA, Azize Aktaş (1998). "Konya'nın Anadolu Selçukluları Döneminde Fiziki Yapısı", *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri* içinde, s.231-268, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

YİNANÇ, Mükrimin Halil (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tablo 1: Selçuklu Kenti Demografik Yapı Çözümlemesi, Konya

Anıtsal Kamusal Yapı (Ulu Cami) Çözümlemelerine Göre [Ulu Cami ve Ulu Cami işlevindeki camilerin kapasiteleri (yaklaşık 8.000) X Hane Büyüklüğü (5)] + %10 Gayri Müslim Nüfus	45.000
Ekonomik Verilere Göre [XIV. yüzyılda Sivas kent nüfusunun 120.000 ve ödediği vergi miktarının en az 600.000 dinar olduğu kaydına dayanılarak kurulan bağıntı]	140.000
Eflâkî Menâkıb-namesi ve Anonim Selçuk-name Kayıtlarına Göre [Şeyh Şerafeddin-i Herive öldüğünde birkaç bin kişi başını açmış ağlıyordu, ifadesi] [Konya ileri gelen eşrafından Ahi Ahmet Şah'ın kardeşinin cenazesine yaklaşık on beş bin kişi katıldı ifadesi]	45.000
Ünsî Şehnamesine Göre [Konya'da yedi Ulu Cami ve üç yüz mescid bulunduğuna ilişkin kayıt ile Müslüman nüfusa ilişkin bağıntının birlikte kullanımı]	70.000
Kentsel Demografi Araştırmalarına Göre Kaynak: Chandler, Tertius-Fox, Gerald (1974) <i>3000 Years of Urban Growth</i> , 218, 310-311, London: Academic Press.	75.000
Haçlı Kaynaklarına Göre [Konya ve Cologne (Köln) kentlerinin benzer büyüklükte olduğuna ilişkin kayıt ile aynı dönemde Köln kentinin 50.000 nüfusa sahip olduğuna ilişkin tespiti dayanılarak kurulan bağıntı]	50.000
Mekânsal Verilere Göre [Kentın surla çevrili yerleşim alanı temel alınarak] [Kentsel Makroform Büyüklüğü (m ²) / Ortalama Türk Evi Kullanım Alanı (200m ²)] X Hane Büyüklüğü (5 kişi)	35.000
Öngörülen Ortalama Nüfus Kitlesele göç hareketleri ile birlikte yaklaşık nüfustur.	70.000

Şekil 1: Selçuklu Çağında Kentsel Gelişmenin Aşamaları, Konya.

Şekil 2: Selçuklu Çağı Morfolojik Yapı Çözümlemesi, Konya

